

Правові засади реабілітації осіб з інвалідністю в Україні

У науковій статті проводиться дослідження правового регулювання реабілітації осіб з інвалідністю в Україні. Визначено зміст права осіб з інвалідністю на реабілітацію та принципів реабілітації. Відзначено, що проблеми осіб з інвалідністю повинні розглядатися на рівні прав людини, а не як вираження благодійництва. Досліджено проблеми реабілітації осіб з інвалідністю в Україні. Розроблено відповідні висновки та пропозиції.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне законодавство, особи з інвалідністю, реабілітація, права осіб з інвалідністю.

В научной статье проводится исследование правового регулирования реабилитации лиц с инвалидностью в Украине. Определено содержание права лиц с инвалидностью на реабилитацию и принципов реабилитации. Отмечено, что проблемы лиц с инвалидностью должны рассматриваться на уровне прав человека, а не как выражение благотворительности. Исследованы проблемы реабилитации лиц с инвалидностью в Украине. Разработаны соответствующие выводы и предложения.

Ключевые слова: социальная защита, социальное законодательство, лица с инвалидностью, реабилитация, права лиц с инвалидностью.

H.Yu. Fomina Legal Principles for Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine

The scientific article conducts an investigation fully devoted to the legal regulation of the rehabilitation of persons with disabilities in Ukraine. The substantial content of the rights of persons with disabilities to rehabilitation and the principles of rehabilitation are predetermined. The author points out that the creation of equal with other members of society opportunities for the realization of aforesaid persons their political, economic, social and cultural rights and freedoms is crucial determinants for the developments of the system of social protection. Not least important is the argument, according to which the most complete development of their individual abilities and the satisfaction of personal needs are objective prerequisites for the development of the modern system of rehabilitation of persons with disabilities.

Within this backdrop, rehabilitation services rendered to people with disabilities are characterized. Moreover, it is indicated that the individual rehabilitation program for a person with a disability, as well as child with a disability is advisory in nature. The author has proved that the challenges faced by persons with disabilities should be considered at the level of human rights doctrine, and not as the pure manifestation of charity. In this light, it was shown that the addressing abovementioned issues through the prism of Ukrainian context deserves much attention. This, in turn, allowed the author to develop relevant findings and suggestions.

Keywords: social protection, social legislation, persons with disabilities, rehabilitation, rights of persons with disabilities.

Постановка проблеми. Особлива увага до проблем осіб з інвалідністю та їхнього соціального захисту зумовлена тим, що за роки незалежності в Україні відбувалися важливі політичні та економічні зміни, соціальні реформи, які здійснювались у період слабкого економічного зростання, низького темпу створення робочих місць, слабкого управління

ринком праці та обтяжливого правового регулювання призвели до негативних наслідків [1, 103]. Крім того, анексія Криму та дестабілізація ситуації у Донецькій та Луганській областях, як додаткові нові виклики, ускладнили отримання державних коштів для надання соціальних допомог, що викликало

невдоволеність громадян соціальною політикою держави.

З обрання європейського вектору реформування системи соціального захисту населення України, адаптації законодавства відповідно до європейських стандартів, тенденції до інвалідизації суспільства, надзвичайно важливе місце посідає проблема соціального захисту осіб з інвалідністю та їх реабілітації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання у сфері реабілітації осіб з інвалідністю були предметом дослідження у наукових працях відомих українських вчених-юристів: В. М. Андріїва, Я. І. Безуглої, Н. Б. Болотіної, В. С. Венедиктова, В. В. Жернакова, В. Л. Костюка, Л.Ю. Малюги, П. Д. Пилипенка, О. І. Процевського, І. М. Сироти, Б. І. Сташківа, О.В. Тищенко, Л.П. Шумної та ін. Наукові праці, зокрема цих вчених становлять теоретичну і методологічну основу дослідження.

Невирішені раніше проблеми. Підтримуючи наукові напрацювання, здобутки цих та інших вчених-юристів, доречним буде відзначити, що виходячи із сучасних тенденцій розвитку державотворчих процесів, багато питань даної проблематики залишаються не вирішеними, що й зумовило вибір цієї теми.

Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання реабілітації осіб з інвалідністю в Україні в сучасних соціально-економічних умовах на підставі комплексного аналізу наукової юридичної літератури з цих питань, аналізу відповідних міжнародних стандартів та актів національного законодавства. Важливість і нагальність таких наукових пошуків визначається необхідністю вдосконалення шляхів реформування сучасної системи соціального захисту в умовах євроінтеграційного вектору.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Реалії сьогодення, ті виклики, які стоять перед суспільством та державою, передусім, ранньої інвалідизації, економічні, соціальні, екологічні, медикореабілітаційні чинники, проведення військової операції на сході України, обумовлюють зростання чисельності осіб з інвалідністю. До того ж, наразі в Україні відсутній комплексний реєстр осіб з інвалідністю, відповідно до їх нозологій, потреб

реабілітації тощо. Вчені доречно наголошуються, що до основних проблем вітчизняної системи соціального захисту відносять низький рівень охоплення населення, яке потребує допомоги [2, 26]. За таких обставин, новітня модель соціального захисту має бути максимально адаптована до потреб та інтересів людей з інвалідністю. На це також вказує зарубіжний досвід, який окреслює стратегію соціального захисту осіб з інвалідністю [3, 446], насамперед, з позиції підвищення рівня та якості їхнього життя.

Створення рівних з іншими членами суспільства можливостей для реалізації осіб з інвалідністю політичних, економічних, соціальних і культурних прав і свобод, якомога повного розвитку їх індивідуальних здібностей та задоволення особистих потреб є об'єктивними передумовами становлення сучасної системи їх реабілітації. Ключовим нормативним актом національного законодавства з питань прав осіб з інвалідністю є Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», який вже у преамбулі вказує на свою спрямованість на гарантування особам з інвалідністю рівних з усіма громадянами можливостей, участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість особам з інвалідністю ефективно реалізувати права та свободи людини і громадянина та вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями і інтересами.

Соціальний захист осіб з інвалідністю в Україні передбачає низку заходів, спрямованих на соціальну адаптацію осіб з особливими потребами, яким важко інтегруватися в суспільне життя. Одним із таких заходів є діяльність, спрямована на реабілітацію. На думку науковців, метою реабілітаційного впливу є розвиток реабілітаційного потенціалу осіб з інвалідністю, який має складну структуру (соматичний, соціальний та особистісний компоненти) [4,48]. Його соціальний та особистісний складники мають похідний характер від взаємодії особи і суспільства, а тому необхідно виділяти два напрямки реабілітаційного впливу. Одна частина реабілітаційних послуг спрямована безпосередньо до особи з інвалідністю з метою відновлення та компенсації порушень з боку

структур і функцій організму, підвищення його активності при виконанні певних завдань чи дій, подолання труднощів і бар'єрів (фізичних, психологічних) при включенні в різні життєві ситуації. Друга частина спрямована до людей, які оточують особу з інвалідністю, безпосередньо чи опосередковано взаємодіють з ним, формують умови, що сприяють чи перешкоджають реалізації його потенційних можливостей[5].

Система прав у сфері реабілітації передбачена нормами Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю України» [6], за змістом якого при здійсненні реабілітаційних заходів, до основних прав осіб з інвалідністю відносяться такі як: 1) право на поважливе і гуманне ставлення з боку працівників реабілітаційних установ; 2) право на вибір виду реабілітації і реабілітаційної установи; 3) право на отримання інформації про свої права, обов'язки, умови та форми здійснення реабілітаційних заходів; 4) право на відмову від реабілітаційних заходів; 5) право на конфіденційність інформації особистого характеру, в тому числі стосовно особливостей і характеру ураження здоров'я; 6) право на захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку. Крім того, особи з інвалідністю, а також законні представники дітей з інвалідністю мають право брати участь у розробці реабілітаційних заходів. Законні представники дітей з інвалідністю мають право брати участь у процесі проведення реабілітаційних заходів, самі діти з інвалідністю при здійсненні реабілітаційних заходів користуються всіма правами, визначеними в цій статті для осіб з інвалідністю. Важливо також зазначити, що права дітей з інвалідністю реалізуються за їх рішенням чи за участі їх законних представників. При цьому, згідно норм ст.26 розглядуваного Закону діти з інвалідністю мають пріоритетне право на забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення.

Розрізняють три рівні реабілітації осіб з інвалідністю: 1) індивідуальний, стосовно конкретного інваліда з урахуванням його потреб у реабілітації; 2) процесуально-технологічний рівень, на якому проходить реабілітація контингенту інвалідів в установах різних відомств; 3) державно-регіональний рівень, на якому здійснюється взаємозв'язок системи

реабілітації з суспільством у цілому, іншими системами соціальної сфери, загальне керівництво системою реабілітації інвалідів, розподіл ресурсів, вибір стратегії розвитку реабілітації тощо[6].

Відповідно до Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» реабілітація осіб з інвалідністю – система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення [6]. Таким чином, реабілітація інвалідів є комплексним явищем, яке охоплює діяльність щодо психологічної, фізичної, трудової, соціальної адаптації індивіда.

Відповідно до вітчизняного законодавства про соціальний захист реабілітаційні заходи визначаються як комплекс заходів, якими здійснюється реабілітація інвалідів. Реабілітаційні заходи здійснюються у трьох формах: 1) надання реабілітаційних послуг; 2) забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення; 3) матеріальне забезпечення.

Реабілітаційні послуги інвалідам – це послуги, що спрямовані на відновлення оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня життєдіяльності особи з метою сприяння її інтеграції в суспільство. Надання послуг з реабілітації включає:

а) медичну реабілітацію, яка являє собою систему лікувальних заходів, що спрямовані на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, на виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму з метою забезпечення умов для повернення особи до нормальної життєдіяльності, на профілактику ускладнень та рецидивів захворювання;

б) психолого-педагогічну реабілітацію – систему психологічних та педагогічних заходів, спрямованих на формування способів оволодіння знаннями, уміннями і навичками,

надання психологічної допомоги, зокрема щодо формування самоутвердження і належної самооцінки особою своїх можливостей, засвоєння правил суспільної поведінки шляхом здійснення системної навчально-виховної роботи;

в) фізичну реабілітацію, а саме, систему заходів, спрямованих на вироблення і застосування комплексів фізичних вправ на різних етапах лікування і реабілітації, що забезпечують функціональне відновлення особи, виявляють і розвивають резервні і компенсаторні можливості організму шляхом вироблення нових рухів, компенсаторних навичок, користування технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення;

г) професійну реабілітацію, яка передбачає систему заходів, спрямованих на підготовку особи до професійної діяльності, відновлення чи здобуття професійної працездатності шляхом адаптації, реадaptaції, навчання, перенавчання чи перекваліфікації з можливим подальшим працевлаштуванням та необхідним соціальним супроводженням з урахуванням особистих схильностей та побажань особи;

г) трудову реабілітацію – це система заходів, розроблених з урахуванням схильностей, фізичних, розумових і психічних можливостей особи і спрямованих на оволодіння трудовими навичками забезпечення трудової діяльності та адаптацію у виробничих умовах, у тому числі шляхом створення спеціальних чи спеціально пристосованих робочих місць;

д) фізкультурно-спортивну реабілітацію, що включає систему заходів, розроблених із застосуванням фізичних вправ для відновлення здоров'я особи та спрямованих на відновлення і компенсацію за допомогою занять фізичною культурою і спортом функціональних можливостей її організму для покращення фізичного і психологічного стану;

е) соціальну та побутову реабілітацію, яка передбачає систему заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування задоволення потреби у

забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації;

є) забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації – система заходів щодо забезпечення інвалідів протезно-ортопедичними виробами, засоби для самообслуговування і догляду, засоби для пересування, допоміжні засоби для переміщення та підйому, спеціальні меблі і оснащення тощо[6].

Окремо варто зазначити про ранню реабілітацію дітей-інвалідів раннього віку, а саме до 7 років. Вказаний різновид реабілітації спрямовується на зменшення або подолання фізичних, психічних розладів та інтелектуальних вад, набуття побутових та соціальних навичок, розвиток здібностей, поступову повну або часткову інтеграцію в суспільство. Рання реабілітація забезпечує комплексний підхід до дитини-інваліда, який полягає в поєднанні різних видів та форм реабілітації, передбачає залучення до реабілітаційного процесу батьків або осіб, які їх замінюють, включає соціальну, психологічну, освітню, консультативну допомогу сім'ям, в яких виховуються діти-інваліди, за місцем їх проживання (вдома).

Держава забезпечує інвалідів наступними засобами реабілітації: протезно-ортопедичними виробами; спеціальними засобами для самообслуговування та догляду; засобами для пересування; допоміжними засобами для особистої рухомості, переміщення та підйому; меблями та оснащенням; спеціальними засобами для орієнтування, спілкування та обміну інформацією; спеціальними засобами для освіти (включаючи літературу для сліпих) і зайняття трудовою діяльністю; спеціальним фізкультурно-спортивним обладнанням і спорядженням, спортивним інвентарем; виробами медичного призначення, а саме приладами, комплексами, системами обладнання, інструментами, пристроями, імплантатами, приладдям, матеріалами або іншими виробами, призначеними для діагностики, лікування та профілактики захворювань[6].

Стосовно третьої форми реабілітаційних заходів – матеріального забезпечення, то до неї слід віднести виплати грошових компенсацій при реалізації індивідуальних програм реабілітації інвалідів, які виплачуються, коли передбачений індивідуальною програмою реабілітації інваліда

і Державною типовою програмою реабілітації інвалідів засіб або послуга реабілітації, які повинні бути надані інваліду, дитині-інваліду безоплатно, не можуть бути надані чи якщо інвалід (законний представник дитини-інваліда) придбав відповідний засіб або оплатив послугу за власний рахунок[6]. Окрім того, видами матеріального забезпечення є виплата грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування та виплата грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування.

Грошова компенсація на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування інвалідам, виплачується законним представникам дітей-інвалідів, які перебувають на обліку для одержання автомобілів, а також, які мають право на забезпечення автомобілями і за власним бажанням відмовилися від їх одержання і бажають отримувати грошову компенсацію чи, які не одержали автомобілі у зв'язку з протипоказаннями для їх керування.

Крім того, індивідуальна програма реабілітації має для особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю рекомендаційний характер. Особа з інвалідністю (законний представник дитини з інвалідністю) має право відмовитися від будь-якого виду, форми та обсягу реабілітаційних заходів, передбачених її індивідуальною програмою реабілітації, або від усієї програми в цілому. Особа з інвалідністю (законний представник недієздатної особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю) бере участь у виборі конкретних технічних та інших засобів реабілітації, виробів медичного призначення, реабілітаційних послуг і санаторно-курортного лікування тощо в межах її індивідуальної програми реабілітації.

Варто також зазначити, що у 2010 р. Європейська Комісія прийняла Європейську стратегію інвалідності на період 2010- 2020 рр., яка спрямована на розширення прав і можливостей людей з обмеженими можливостями, щоб вони могли повною мірою брати участь у житті суспільства та економіці ЄС.

Повертаючись власне до соціального захисту осіб з інвалідністю, потрібно звернути увагу на

те, що на виконання положень ст.12 Європейської соціальної хартії (переглянутої), 10.11.2016 р. Україна підписала Європейський кодекс соціального забезпечення[7], який є орієнтиром для формування в Україні європейської моделі соціального забезпечення.

Слід звернути увагу, що Україна, як член Ради Європи, під час ратифікації Європейської соціальної хартії (переглянутої) не взяла на себе зобов'язання, передбачені ст.12 Хартії, зокрема п.2 «підтримувати систему соціального забезпечення на задовільному рівні, принаймні на такому, який дорівнює рівню, необхідному для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення»[8]. На думку проф. Костюка В.Л. [9], ратифікація Кодексу та приєднання до ст.12 Хартії в цілому будуть можливими в результаті кропіткої роботи по впровадженню європейських стандартів соціального забезпечення, в тому числі і соціального захисту осіб з інвалідністю.

Нагадаємо, що ще у 1992 році Комітет Міністрів Ради Європи рекомендував державам-учасницям проводити послідовну, глобальну політику і всеохоплюючу політику у співпраці з інвалідами та організаціями інвалідів для того, щоб забезпечити особам з інвалідністю всю необхідну допомогу. Зазначена політика охоплює в тому числі професійну підготовку та орієнтацію, працевлаштування, соціальну інтеграцію та побут, соціальну, економічну та правову допомогу тощо[10]. Однак, сьогодні в Україні проблемним залишається процес моніторингу, контролю та впливу на застосування та дотримання міжнародно-правових норм щодо соціального захисту осіб з інвалідністю. Зважаючи на те, що такі особи зазвичай обмежені зовнішніми бар'єрами як у фінансовому, так і фізичному відношенні, особисто захистити свої порушені права на належному рівні вони не мають можливості.

Висновки. Резюмуючи, зазначимо, що реабілітаційні заходи носять комплексний характер та спрямовані на подолання труднощів, що виникають у осіб з обмеженими можливостями. Реабілітаційна діяльність ґрунтується на наступних визначальних принципах: 1) принципах, що забезпечують основоположні права та свободи людини і громадянина; 2) принципах, спрямованих на

забезпечення соціально-психологічної інтегрованості інваліда; 3) принципах щодо забезпечення прозорості реабілітаційного процесу; 4) принципах медичного характеру; в тому числі щодо конфіденційності інформації про інваліда; 5) принципах, що забезпечують фінансовий аспект реабілітації[11, 244]. Реабілітаційні заходи здійснюються у трьох формах (надання реабілітаційних послуг; забезпечення технічними та іншими засобами

реабілітації, виробами медичного призначення; матеріальне забезпечення), що охоплюють широкий спектр видів реабілітаційної діяльності, обсяги та спрямованість яких залежить від потреб інваліда.

Список використаних джерел:

1. Малюга Л.Ю. Адаптація національного законодавства у соціальній сфері до європейських стандартів як складова модернізації системи соціального захисту України. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 3. Р. 32-36. URL: http://www.earj.org/wp-content/uploads/2017/04/2017_09_EARJ.pdf#page=103.
2. Ярошенко О. М. Правове регулювання соціального обслуговування населення в сучасних умовах: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: Юрайт, 2012. 260 с.
3. Розвиток трудового потенціалу як складова соціальної безпеки України: монографія / С. В. Вишновецька, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, І.С. Сахарук та ін.; за ред. М. І. Іншина, І.С. Сахарук. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 544 с. URL: http://center-social-law.com/bitstream/123456789/262/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0_2018.pdf.
4. Малюга Л. Ю. Соціальний захист інвалідів та постраждалих внаслідок катастрофи на ЧАЕС в Україні: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2016. 324 с.
5. Оболенський Ю., Соболев Є. Організаційно-правові заходи реабілітації інвалідів. *Правовий вісник Української академії банківської справи: Науково-практичний журнал*. 2013. № 1 (8). URL: http://lib.uabs.edu.ua/library/P_Visnik./Numbers/1_8_2013/08_04_03.pdf.
6. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06 жовтня 2005 р. № 2961-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. №2-3. Ст.36.
7. Європейський кодекс соціального забезпечення: Рада Європи; Міжнародний документ від 16.04.1964 ETS № 48. Редакція від 06.11.1990. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_329.
8. Про внесення змін до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)»: Закон України від 17 травня 2017 року № 2034- VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 24. Ст. 279.
9. Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.) / за ред. проф. М. І. Іншина, проф. В. І. Щербини, відпов. ред. к.ю.н. І. С. Сахарук. Київ: Прінт-Сервіс, 2016. 301 с. URL: http://ceslii.knu.ua/images/2017/1_1.pdf.
10. Рекомендація Комітету Міністрів державам членам про послідовну політику стосовно інвалідів / Комітет Міністрів Ради Європи : Рекомендація від 09.04.1992 № R(92) 6. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_128.
11. Соболев Є. Ю. Реабілітаційні заходи щодо інвалідів в Україні: правовий підхід. *Право і безпека*. 2012. № 4 (46). С. 244.

References:

1. Maliuha L.Yu. Adaptatsiia natsionalnoho zakonodavstva u sotsialnii sferi do yevropeiskykh standartiv yak skladova modernizatsii systemy sotsialnoho zakhystu Ukrainy. *Eurasian Academic Research*

Journal. 2017. № 3. P. 32-36. URL: http://www.earj.org/wp-content/uploads/2017/04/2017_09_EARJ.pdf#page=103.

2. Yaroshenko O. M. *Pravove rehuliuвання sotsialnoho obsluhovuvannya naselennia v suchasnykh umovakh: problemy teorii ta praktyky: monohrafiia*. Kharkiv: Yurait, 2012. 260 s.

3. Rozvytok trudovoho potentsialu yak skladova sotsialnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia / S. V. Vyshnovetska, M.I. Inshyn, V.L. Kostiuk, I.S. Sakharuk ta in.; za red. M. I. Inshyna, I.S. Sakharuk. Kyiv: FOP Maslakov, 2018. 544 s. URL: http://center-social-law.com/bitstream/123456789/262/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0_2018.pdf.

4. Maliuha L. Yu. *Sotsialnyi zakhyst invalidiv ta postrazhdalikh vnaslidok katastrofy na ChAES v Ukraini: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Alerta, 2016. 324 s.

5. Obolenskyi Yu., Sobol Ye. Orhanizatsiino-pravovi zakhody rehabilitatsii invalidiv. *Pravovyi visnyk Ukrainskoi akademii bankivskoi spravy: Naukovo-praktychnyi zhurnal*. 2013. № 1 (8). URL: http://lib.uabs.edu.ua/library/P_Visnik./Numbers/1_8_2013/08_04_03.pdf.

6. Pro rehabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 06 zhovtnia 2005 r. № 2961-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2006. №2-3. St.36.

7. Yevropeyskyi kodeks sotsialnoho zabezpechennia: Rada Yevropy; Mizhnarodnyi dokument vid 16.04.1964 ETS № 48. Redaktsiia vid 06.11.1990. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_329.

8. Pro vnesennia zmin do punktu 2 Zakonu Ukrainy “Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi sotsialnoi khartii (perehlianutoi)”: Zakon Ukrainy vid 17 travnia 2017 roku № 2034- VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2017. № 24. St. 279.

9. Tendentsii rozvytku nauky trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia: tezy dop. ta nauk. povidoml. uchasn. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 21-22 kvitnia 2016 r.) / za red. prof. M. I. Inshyna, prof. V. I. Shcherbyny, vidpov. red. k.yu.n. I. S. Sakharuk. Kyiv: Print-Servis, 2016. 301 s. URL: http://ceslii.knu.ua/images/2017/1_1.pdf.

10. Rekomendatsiia Komitetu Ministriv derzhavam chlenam pro poslidovnu polityku stosovno invalidiv / Komitet Ministriv Rady Yevropy : Rekomendatsiia vid 09.04.1992 № R(92) 6. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_128.

11. Sobol Ye. Yu. Rehabilitatsiini zakhody shchodo invalidiv v Ukraini: pravovyi pidkhid. *Pravo i bezpeka*. 2012. № 4 (46). S. 244.